

Postmuseihuset förr och nu

av Andreas Heymowski

Postmuseihuset i kvarteret Penelope i Stockholm är en byggnad vars rika och fångslande historia flera gånger tidigare beskrivits, bl a i Postryttaren (årg 1958 och 1961) och senast av Sven Carlin i Svensk Filatelistisk Tidskrift, aug 1986. Skälen till att än en gång ta upp ämnet är flera. Husets tidigare krönikörer har oftast varit i Postens tjänst och helt naturligt mest intresserat sig för husets postala historia. Som arkitekt och byggnadshistoriker har min uppgift främst varit att se till själva huset, eller i äldre tider snarare kvarteret, och dess utveckling. Vidare har jag, i kraft av mina yrkeskunskaper, egenhändigt kunnat komplettera den skriftliga framställningen med en serie rekonstruerade ritningar och perspektivbilder, för att på ett lättillgängligt sätt åskådliggöra kvarterets historia.

Posthuskvarterets tidiga historia

Kvarteret Penelope är beläget i den del av Gamla stan som präglas av en regelbunden stadsplan med rätvinkliga kvarter och relativt breda, raka gator. Kontrasten mot de mera pittoreska, oregelbundna medeltidskvarteren är stor.

Orsaken till detta gatunät är den stora brand som år 1625 ödelade denna, väster om den gamla stadsmuren belägna del av staden. Före branden fanns här en oreglerad strandbebyggelse nedanför den medeltida stadsmuren. När kvarteren skulle återuppbyggas gjordes detta efter en modern, rätvinklig renässansstadsplan. Stadsplanen finns antydd redan på en karta, gjord 1626, av fortifikationsingenjören Heinrich Thomé. Däremot kom det att dröja många årtionden innan kvarteren var bebyggda i sin helhet.

Första gången kvarteret Penelope uppträ-

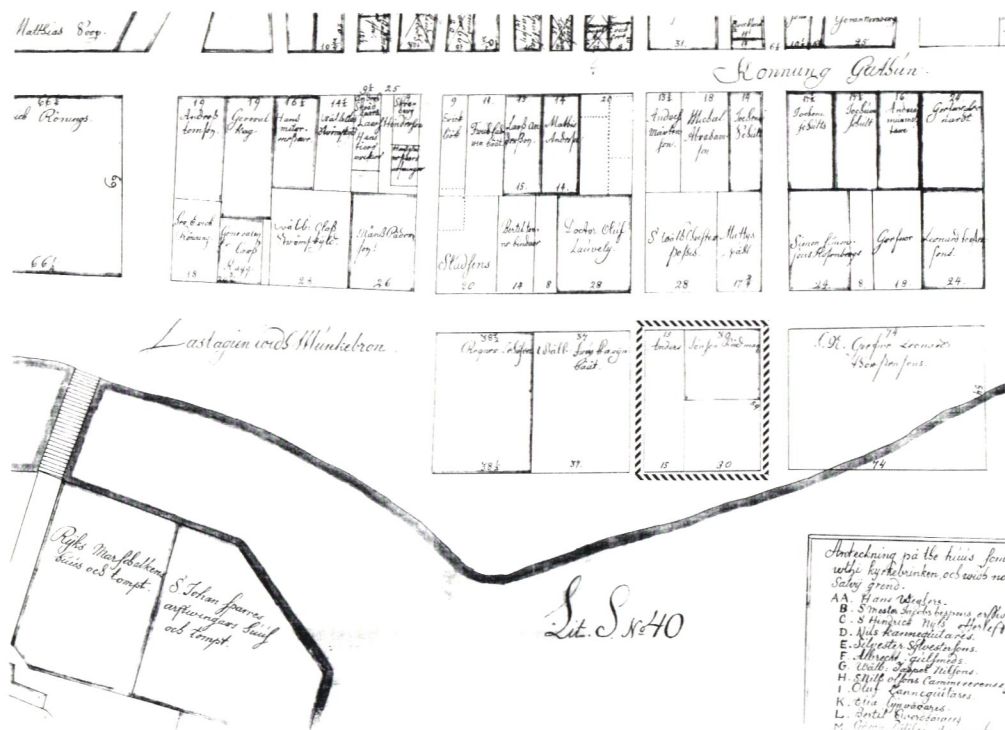
ANDREAS HEYMOWSKI är född 1949 i Uppsala. Fil kand, arkitekt SAR. Medverkat som handläggande arkitekt vid Postmuseums ombyggnad och skrivit ett examensarbete i arkitektur om Postmuseihusets historia.

der i ett känt dokument är i en designation, dvs en tomtbeskrivning, upprättad av stadsingenjören Anders Torstensson den 6 december 1646, alltså först 20 år efter Thomés stadsplan. Själva designationen finns inte bevarad men den är refererad i ett senare dokument, ett fastebrev från 1669. I designationen anges tomtens bredd till 45 alnar i öster och väster samt 54 alnar i söder och norr. Måttuppgifterna visar att "tomten" i detta dokument omfattar hela det nuvarande kvarteret. Designationen gjordes i samband med att tomterna stakades ut och kvarteret var vid denna tid inte bebyggt.

Det första huset

Nästa gång kvarteret förekommer i handlingarna är på en karta över de västliga kvarteren i Gamla stan, daterad till troligen 1651. På den kartan finns tomtindelningen för alla de efter branden återuppbyggda kvarteren, med tomtinnehavare och tomtmått angivna. Vissa tomter är markerade med en tjockare ram som troligen anger de tomter som vid denna tid hunnit bebyggas.

På denna karta synes kvarteret Penelope vara indelat i tre tomter. Den norra tomten är långsmal, med långsidan längs nuvarande Yxsmedsgränd. Den stämmer helt överens med den tomt som i 1729 års nummerordning fick numret 137, år 1810 ändrat till 1, och som fortfarande existerar rent juridiskt, trots att kvarteret idag består av en sammanhängande byggnad. Den södra tomten, först

Karta över Gamla stans västra del 1651, utsnitt. Kv Penelope inramat. Original i Krigsarkivet.

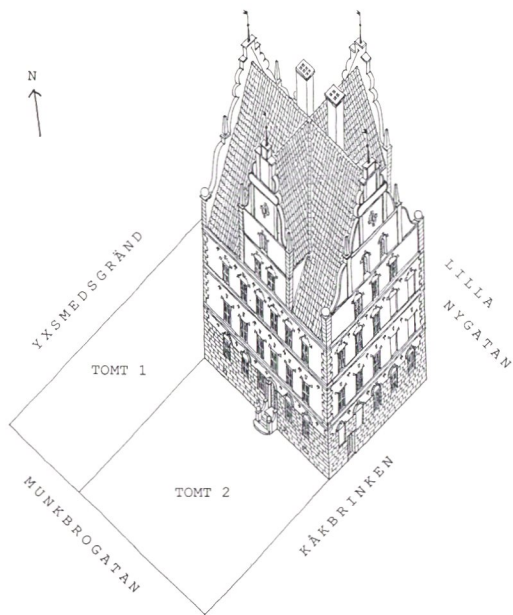
benämnd 138, därefter 2, är här indelad i en västlig och en östlig halva. Den östra halvan är markerad som bebyggd och den motsvarar ganska väl måtten på det s k Stora stenhuset, vars murar finns bevarade i den nuvarande byggnaden. Det är därför möjligt att tomt 2 redan från början juridiskt var en helhet och att indelningen här inte markerar en tomtgräns utan en byggnadsgräns.

Tvårs över både tomt 1 och östra delen av tomt 2 står innehavarens namn: Anders Jönsson Rådman. Denne Anders Jönsson var en framstående person i 1600-talets Stockholm. Han föddes 1605, son till borgaren Jöns Eriksson. Till att börja med verkade han som handelsman i kompanjonskap med sin styvfar. 1638 blev han rådman och 1668 byggningsborgmästare. 1671 avled han. Hans barn tog sig namnet Utterklou. En av sönerna, Johan, blev 1673 adlad Utterklo.

I 1652 års mantalslängd finns Anders Jönsson upptagen som husägare i det Västra kvar-

teret, där nuvarande kvarteret Penelope är beläget. (Ända in på 1700-talet hade de enskilda bostadskvarteren i Gamla stan inga namn. Det fanns bara en grov indelning i fyra stora skvarter, benämnda efter väderstrecken). Anders Jönsson bodde där med sin hustru, två döttrar, två pigor, en amma, tre drängar och en hjälppojke.

Huset förekommer också i ett fastebrev från januari 1669. I brevet sägs att Anders Jönsson den 3 mars 1656 "köpt och sig tillhandlat" en tomt som enligt beskrivningen uppenbart omfattar båda de nuvarande tomtarna i kv Penelope. Beträffande måtten hänvisas i fastebrevet till den ovannämnda designationen från 1646. Säljare var staden själv. Köpeskillingen var 607 1/2 daler silvermynt. Tomtens mått var 2430 kvadratalnar, vilket visar att det handlade om ett köp av ren råmark till det normalpris, 8 öre per kvadrataln, som staden tog för marken i denna del av staden (8 öre var lika med 1/4 daler och $2430 \times 1/4 = 607 \frac{1}{2}$).

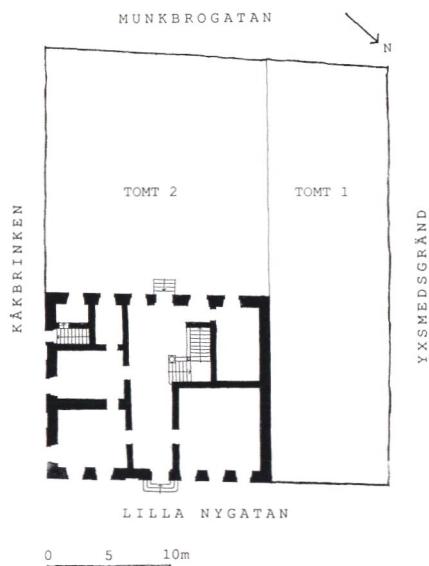

Perspektivbild 1, ca 1650.

Att man väntade på detta sätt, först i flera år med att friköpa tomten och därefter i decennier med att upprätta fastebrev var inte unikt vid denna tid.

Sammantaget kan man alltså konstatera att någon gång mellan 1646, då tomten utstakades, och 1651, då kartan visar att tomten delvis var bebyggd, uppförde rådman Anders Jönson ett stenhus i kvarterets sydvästra del. Denna första byggnad i kvarteret är densamma som Posten år 1720 förvärvade som sitt första egna kontor och vars murverk och rumsindelning till stor del finns bevarade i den omgestaltning som arkitekten Fredrik Blom, på Postens uppdrag, genomförde på 1820-talet och som står kvar än idag.

Några originalritningar till huset finns inte bevarade men av olika ombyggnadsritningar från 1700-talet framgår hur planen såg ut. Huset upptog hela bredden på tomt 2, 30 alnar, medan husdjupet var ca 24 alnar. Antalet fönsteraxlar i huvudfasaden var 7 och i sidofasaden mot Kåkbrinken 5. I bottenvåningen fanns en port i husets mittaxel med en genomgående portgång ut på gården. Vid

Plan av bottenvåningen ca 1650, rekonstruktion.

portgångens norra sida, mot gården fanns den numera rivna trappan. I husets längsled fanns en hjärtvägg. Källaren nåddes från början via en separat trappa, direkt från Kåkbrinken. Huset var i tre våningar.

Kvarteret blir fullbyggt

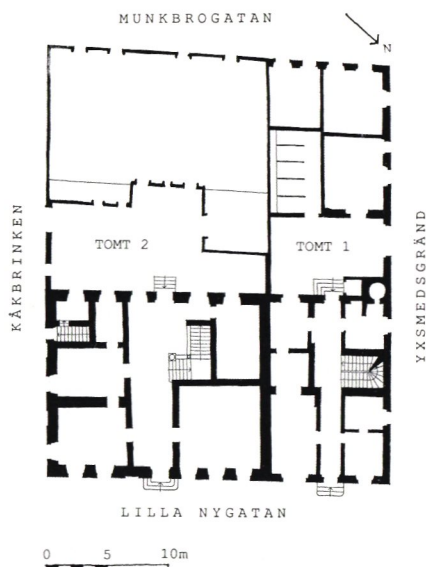
Också i mantalslängden från 1676 finns Anders Jönson med. Denna gång, fem år efter hans död, är rubriken: "Sal. borgmäst. Anders Jöns hus". Mantalslängdens förteckning är nu uppdelad på två stenhus. Texten lyder:

"Uti det ena bor kommissarien Leyonancher och dess betjante bokhållare kassör kock.

Uti det andra huset bor änkan dito hennes måg sekret. Strömsköld dito sal. asses. Lagercronas änka dito brodern Anders Utterklou.

Under husen bor Erich Klementzon beskyttare dito hustru Brita Hindrickzdotter."

Mellan 1652, då ju mantalslängden bara nämner ett hus, och troligen någon gång före Anders Jönsons död 1671, uppfördes alltså ännu ett stenhus i kvarteret. Det handlar om huset på det som kom att benämnas tomt 1, den smala, norra delen av kvarteret. Detta hus

Plan av bottenvåningen ca 1670, rekonstruktion

hyrdes 1676 uppenbarligen av kommissarie Leyonancher, medan det andra, äldre huset beboddes helt och hållet av Anders Jönsons arvingar. Både assessor Lagercronas änka och Anders Utterklou var nämligen barn till Anders Jönson.

1675, fyra år efter Anders Jönsons död, pantsatte arvingarna det mindre huset på tomt 1, vilket framgår av ett fastebrev från 22 september 1684. Enligt brevet fick assessor Claes Henrik Grönhagen fasta på Anders Jönsons mindre hus vid Munkbron, inköpt för 21 000 daler kopparmynt från signeuren Arvid Miliander som fått det tillslaget som betalning för en fordran. Den av Anders Jönsons arvingar 1675 i Förmyndarkammaren ställda panten hade 16 augusti 1683 transporterats på Miliander.

Beträffande tomt 2 finns ett fastebrev från 17 mars 1688 som visar att Anders Jönsons arvingar hade sålt fastigheten till sekreteraren i Kanslikollegiet, greve Carl Piper för 33 000 daler kopparmynt. Carl Piper ägde redan flera andra fastigheter i grannskapet.

Nästa kartuppgift beträffande kvarteret Penelope finns på en karta kallad M 92,

daterad till ca 1700. Den visar, i likhet med 1651 års karta, tomtstorlekar och innehavarnas namn. Kvarteret Penelope är indelat i de två olikstora tomter som redan beskrivits och på tomt 1 står "Herr Lagman Grönhagers huus" och på tomt 2 "Assessoren Herr Francks huus". Av titeln "lagman" att döma var det vid denna tidpunkt Clas Henriks son Johan Didrik, lagman och senare landshövding, som ägde fastigheten på tomt 1. Den finns noggrant beskriven i skrift i ett försäkringsbrev från 13 januari 1750 och i plan på uppmättningsritningar, troligen gjorda på 1810-talet inför den stora ombyggnaden. Gathuset hade bara 15 alnars längd och tre fönsteraxlar mot Lilla Nygatan, men trots det en genomgående portgång i mittaxeln. Husdjupet var ungefär detsamma som grannhusets, ca 25 alnar, och det hade en hjärtvägg. Till huset hörde en gård och en gårdsbyggnad med stall och bodar.

Hur assessoren Franck kom i besittning av fastigheten på tomt 2 har inte gått att klarlägga. Konstateras kan att i ett "alphabet", dvs register, över en nu försvunnen mantalslängd från 1692, där enbart husägare är upptagna, står assessor Grönhagen (dvs Clas Henrik) på sid 78 och assessor Franck på sid 79, vilket tyder på att Franck redan vid denna tid ägde tomt 2. Franck har ingen släktrelation till Carl Piper och denne dog inte förrän en bit in på 1700-talet, så han har inte arvt den. Troligen har Piper, efter ett kortare innehav sålt fastigheten till Franck.

Även ritningsmaterialet är magrare för tomt 2 än för tomt 1. Av olika handlingar från 1700-talet (brevväxling mellan Posten och Kungl Maj:t) framgår att också till huset på tomt 2 hörde ett mindre hus med bodar, krogar och troligtvis även bostäder. Beteckningen "under husen", som används om beskyttaren Klementzons bostad i 1676 års mantalslängd, kan mycket väl ha syftat på någon av dessa låga, mindre byggnader nedåt "lastagien", dvs Munkbron. De finns dock

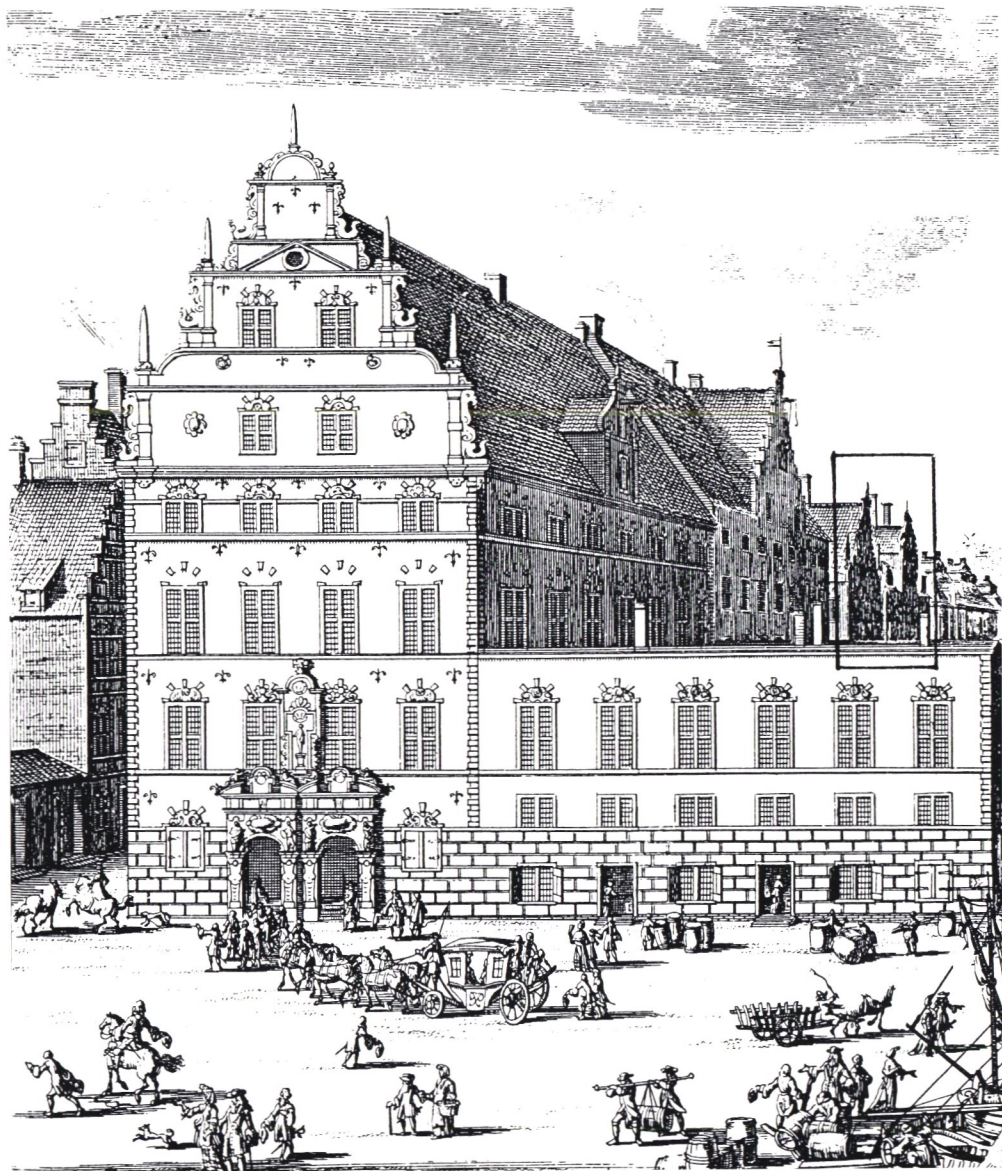
inte redovisade på annat ställe annat än summariskt i den designationskarta som upprättades 1720.

Rekonstruktionen av planen är gjord med utgångspunkt i ovannämnda beskrivningar och ritningar.

Det har inte gått att finna några avbildningar som visar husens fasader vid denna tid. Det närmaste man kan komma är ett koppar-

stick över greve Carl Pipers palats, nuvarande Petersenska huset, ur Erik Dahlbergs planschverk *Suecia antiqua et hodierna* från ca 1700.

På Suecians bild skimtar bortom Petersenska huset och dess närmsta grannes trappgavel, två stycken gavelrösten. Det närmaste hör till huset på den smala, norra tomten nummer 1, medan det bortre är beläget mitt på en längre gårdsfasad tillhörande det äldsta huset

Carl Pipers palats, kopparstick 1702 ur Erik Dahlbergs Suecia antiqua et hodierna.

på tomt 2. Det kan naturligtvis ifrågasättas hur sanningsenlig Suecian är beträffande de mera perifera byggnaderna men i detta fall stämmer husens läge och storlekar.

Ett kopparstick av Jean le Pautre över Karl X Gustavs begravningsståg ger, trots att det visar Stora Nygatan, också en god bild av hur husen längs Lilla Nygatan bör ha sett ut vid denna tid. De båda Nygatorna var under 1600-talets senare hälft Stockholms paradgator, kantade av adelspalats och förnåma borgarhus.

Med ledning i det ovannämnda materialet har jag sökt att rekonstruera hur husets yttre ursprungligen kan ha sett ut.

I mantalslängden 1711 har tomterna i kv Penelope samma ägare som på karta M 92. Lagman Didrik Grönhagen står upptagen som ägare till tomt 1 och landshövding (f d assessor) Peder Franck till tomt 2.

Av stadens uppbudsprotokoll (uppbud innebar en skyldighet att vid en försäljning först hembjuda fastigheten till fränder och grannar) framgår att lagman Grönhagens ar-

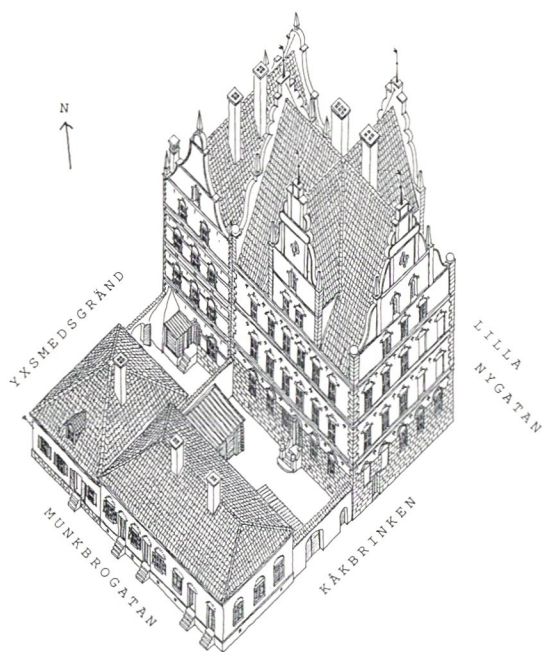
vingar år 1717 sålde fastigheten på tomt 1 till handelsmannen Aron Parment (ibland Perment). Några år senare sålde landshövding Francks arvingar fastigheten på tomt 2 till Posten.

Posten i eget hus

1636 skapades genom en kunglig förordning det svenska Postväsendet. Det var stormaktstidens ökande behov av snabba och säkra kontakter mellan den växande centralmakten i huvudstaden och östersjöväldets olika provinser som framtvingade detta. Under sin första tid var också Postväsendet inriktat på att tillgodose den statliga administrationens behov. Befordran av privat korrespondens var mycket ovanlig. Verksamhetens omfattning var inte så stor. Visserligen talades det redan från början om att anskaffa ett eget hus för postförvaltningen men i praktiken kom Posten att i nästan ett helt århundrade föra en ambulerande tillvaro, inhyrd i olika lokaler i Gamla Stan, ofta helt enkelt hemma hos den som innehade överpostdirektörsbefattningen. Under Karl XII delades Posten på två kontor, ett på Norrmalm och ett på Södermalm men det ansågs vara ett opraktiskt arrangemang och efter hans död beslöts att man skulle återgå till ett kontor, beläget i Gamla stan. Därmed blev lokalfrågan åter aktuell och under 1710-talets sista år förhandlade Posten med Peder Francks arvingar om att överta fastigheten på tomt 2 i Penelope.

1717 var fastigheten pantsatt och uppbjöds av banken. Den såldes slutligen till Posten och köpebrevet är daterat 24 maj 1720. I och med detta påbörjades Postens nu 270-åriga tillvaro i kvarteret Penelope.

I samband med köpet upprättade stadsingenjören Petter Tillaeus en designation över kvarteret med en tillhörande, ovanligt utförlig karta. Den visar inte de invändiga planerna men däremot yttermurar och ytterdörrar på husen. Av den framgår att bebyggelsen på tomt 1, fortfarande tillhörig handelsmannen

Perspektivbild 2, ca 1670.

hyra bostaden, där han bodde och drev sin verkstad med

”28 läringar, gesäller och andra gässar, en hushållerska och hennes man.”

Hela tiden växte dock Postens arbetsfält och därmed också dess lokalbehov. Posten började i större omfattning befordra privatbrev. Dessa delades dock inte ut, utan den som väntade post fick själv komma till kontoret och höra efter. Denna ordning bibehölls långt in på 1800-talet.

På 1740-talet började man åter diskutera en större reparation av posthuset. Alternativt planerades en försäljning av den uppenbarligen ganska förfallna byggnaden. Varken försäljning eller reparation kom till stånd.

Posthuset i rokokodräkt

Ett mycket svårutrett kapitel i kvarterets historia är de ombyggnader som planerades på 1760-talet. Källmaterialet är här delvis motsägelsefullt.

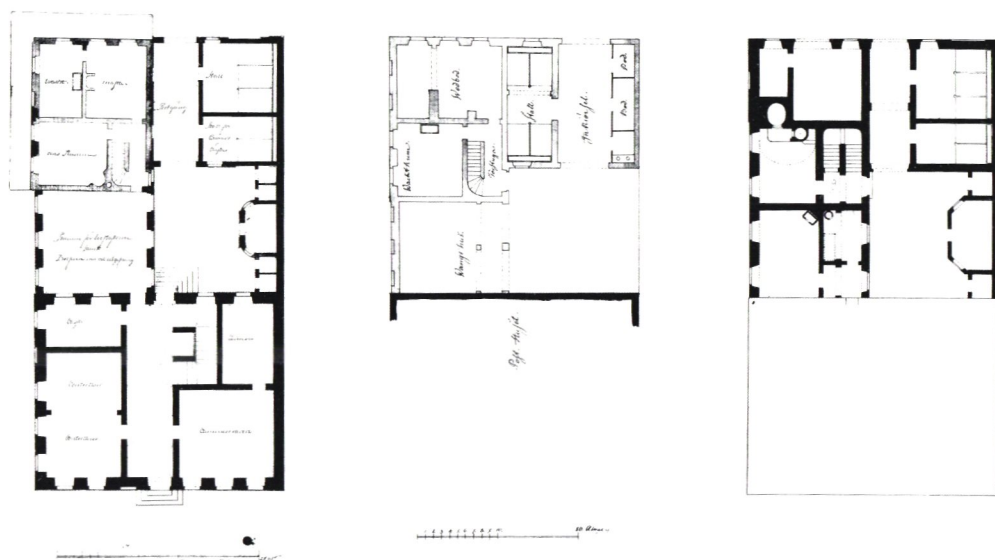
Planerna på en ombyggnad och upprustning hade blivit liggande utan åtgärd sedan 1740-talet. 1759 blev Mathias Benzelstierna överpostdirektör och han såg till att omedel-

bart genomdriva en större ombyggnad. Carl Fredrik Adelcrantz, Göran Josuaes son, som vid denna tid delade överintendentstjänsten med Carl Johan Cronstedt, gjorde ritningarna till en reparation och ombyggnad av trappa, golv, fönster samt inredningar i de två nedre våningarna. (Överintendentensämbetet var föregångaren till dagens Byggnadsstyrelse.) Också ett nybyggnadsalternativ presenterades. Ombyggnadsplanerna blev de som godkändes. Detta skedde 1760.

Under ombyggnaden framkom att vindsbjälklaget var i mycket dåligt skick och då föreslog Adelcrantz, i samband med utbyte av detta bjälklag, en höjning av huset med en ny, låg takvåning.

1762 var ombyggnaden klar och Benzelstierna tog ånyo överpostdirektörsbostaden i anspråk. Husets typiska 1600-talsutseende, med trappgavlar och branta takfall hade nu ersatts med en 1700-talsdräkt med en rusticerad bottenvåning, slätputsade väggar och med ett flackare tak ovanpå den tillbyggda, låga attikavåningen.

Parallellt med ombyggnaden av stora stenhuset fanns också planer på att riva det lilla

Några alternativa förslag till flygeltillbyggnad, troligen av C F Adelcrantz ca 1760. Original i Riksarkivet.

stenhuset och förse huvudbyggnaden med en ny flygel längs Kåkbrinken och en ny, överbyggd inkörsport från Munkbrogatan. Ett flertal, sinsemellan snarlika projekt till en sådan flygel finns bevarade.

Byggandet av flygeln kom dock att dröja och den 9 mars 1767 skrev överintendenten Cronstedt till Kanslikollegium:

”...Sålunda lærer K kollegium endast åstunda mitt yttrande huruvida ny åbyggnad i den gamlas ställe är mindre oundgänglig än år 1762, då K M:t på Riksens ständers tillstyrkande i nåder beslöt verkställigheten därav...Av alla ritningarna tackes K Kollegium inhämta att på nedersta botn allenast är ett stall för 4 hästar, vagnshus för 2 vagnar, vedbod till ungefär 60 famnar ved, ett litet vakt- rum och skjul för posthästarna. I övriga våningen kök och skafferier samt 3:ne våningsrum, dem jag för min del ej ser kunna i hushåll umbäras, såframt icke K Kanslikollegium behagar göra den författningen, att Herr Överpostdirektören alltid är ogift och barnlös...” (Benzelstierna var ungarl. Förf. anm.).

Brevet tycks ha övertygat Kungl Maj:t och av andra dokument framgår att flygelbygget på-

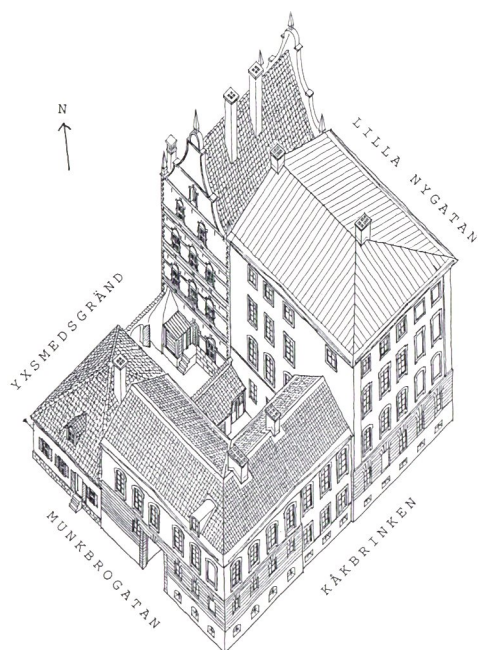
gick under 1768. I brandförsäkringshandlingar från 1797 finns en noggrann beskrivning av fastigheten. I den stämmer södra flygeln väl överens med de Adelcrantzka ritningarna.

Flygeln måste alltså ha blivit byggd och den finns med i min rekonstruktion av planen och i perspektivbild 3. Samtidigt finns en del dokument som till synes motsäger detta. Fredrik Blom, som ritade och ledde den stora ombyggnaden av kvarteret på 1820-talet, angav både på ritningar och i beskrivningar uttryckligen att

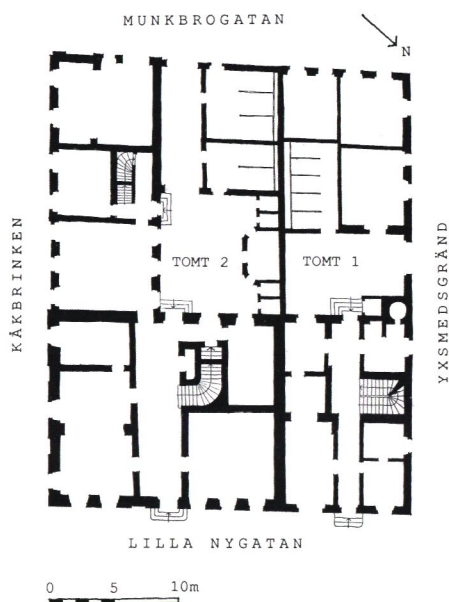
”...Södra flygeln nedrives till och med Grunden...”.

Det verkar ju underligt att riva den yngsta delen av kvarteret och låta den äldsta stå kvar. Dessutom är Bloms egna nya förslag till flygelns planlösning mycket lika 1760-talsprojektet.

Lösningen på dessa motsägelser tror jag står att finna i ett brev från överpostdirektören till C F Adelcrantz 22 maj 1770, bara ett par år efter flygelns tillkomst, där han skriver:

Perspektivbild 3, ca 1770.

Plan av bottenvåningen, ca 1770, rekonstruktion.

"...bägge Murarna, varmed Flygeln blivit vid själva Huset sammanfogad, har skilt sig ifrån Husets Mur ända ner till grunden..."

Kvarteret Penelope är byggt på utfylld mark, långt nedanför den ursprungliga strandlinjen och har besvärliga grundläggningsförhållanden. Troligen hade de 50 år som förflöt mellan överpostdirektörens brev och Bloms ombyggnad medfört sådana sättningsskador att södra flygeln inte kunde räddas. Däremot tycks Blom ha funnit planlösningen så lyckad att han inte bara återuppförde den i den södra flygeln, utan också kompletterade den med en pendang - den norra, helt nya flygeln.

Det kan också tänkas att man under arbetets gång fann att södra flygelns murverk var av bättre beskaffenhet än man trott och att den bibehölls. Något som kan tyda på detta är att i entreprenadkontraktet från 18 september 1821 har texten att rivningen skall börja med husets flyglar strukits över och ändrats till:

"...huset nr 1 eller så kallade Paschiska huset". Trots bygget av flygeln var Postens husbe-

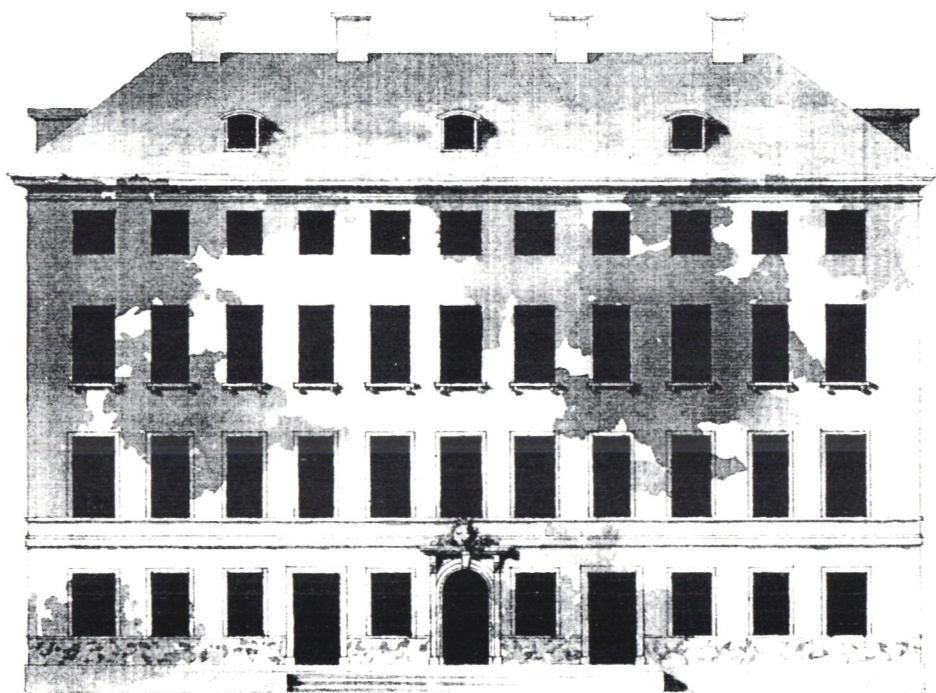
kymmer långt ifrån tillända. Den tilltagande trångboddheten gjorde att man började överväga att köpa granntomten nr 1.

Posten tar över hela kvarteret

1792 fick Posten så tillfälle att av kamreren Cristian Sahlström förvärva grannhuset på tomt 1, som vid denna tid kallades Paschiska huset, efter hovintendenten Johan Pasch, den namnkunnigaste av de flera ägare som följt på Aron Perment under 1700-talets senare del. De nyförvärvade lokalerna var emellertid små och i ett mycket dåligt skick. 15 augusti 1793 sägs att flygelbyggnaden på Paschiska huset

"...till förekommande av olycksfall borde nedrivnas och borttagas, men som 2:ne hökarbodas uti denna bristfälliga byggnad betala uti hyra årligen 95 Rdr till intresset i det in-tecknade lånet, torde det vara bäst att med stödjer och annan tillhjälp bibehålla densamma så länge möjligt är."

Kvarteret Penelope härbärgerade kring år 1800 både Postens centralförvaltning och Stockholms postkontor. Samtidigt hade 22

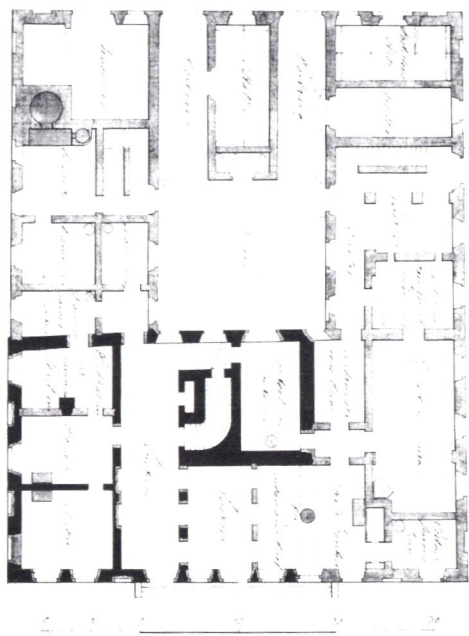

Förslag till ombyggnad av Posthuset, huvudfasad, 1818 av Fredrik Blom. Original i Riksarkivet.

personer sin bostad i kvarteret. Genom att Posten nu ägde hela kvarteret fanns det dock en reell möjlighet att på ett rationellt sätt lösa lokalbehoven. Men först 1813 talas det i överpostdirektörens skrivelser om nödvändigheten av en total reparation av posthuset. 1818 lades det första förslaget till en omgestaltning av hela kvarteret fram av arkitekten vid Överintendentensämbetet Fredrik Blom.

Förslaget är i sina grunddrag ganska likt det som sedan kom att genomföras. Den mest framträdande skillnaden är att det första förslaget har kvar betydligt mer av det gamla stora stenhusets 1700-talskaraktär och formspråk. Troligen har Blom helt enkelt behållit dess takform och fasaddetaljer och bara förlängit det med tre fönsteraxlar på det gamla Paschiska husets ställe. Den av C F Adelcrantz 1763 ritade portalen finns kvar, fast flyttad till den förlängda huvudfasadens mittaxel.

Huvudtrappan är också bibehållen i detta projekt, vilket givit Blom problem, eftersom den ligger mitt i husets nya mittaxel. Husets

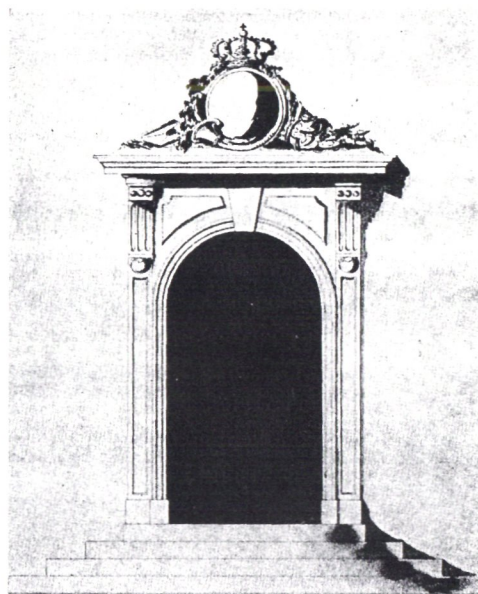

Förslag till ombyggnad av Posthuset, plan av bottenvåningen, 1818 av Fredrik Blom. Original i Riksarkivet.

egentliga huvudentré ligger kvar i det gamla läget, fast visuellt degraderad till en av två, symmetriskt placerade sidoentreeer. Det gamla läget på inkörspporten från Munkbrogatan finns också kvar, för symmetriens skull kompletterat med en pendang ett stycke norrut. Men redan i denna version är, som nämnts ovan, allt utom stora stenhuset markerat som nytt murverk, trots att södra flygelns planlösning så väl stämmer överens med Adelcrantz ritningar från 1760-talet.

Blom har i detta projekt också behållit den ursprungliga fönsterindelningen och bland annat detta väckte ogillande, vilket framgår av följande citat:

”...husets gamla så inre som yttre murar, oaktat den mindre lämpliga inredningen, jämte de ögat stötande täta fönstren och det höga taket blivit bibehållna...”.

Posthusets portomfattning, 1763 av C F Adelcrantz. Original i Uppsala universitetsbibliotek.

Ett värdigt posthus

1820 ingav Blom nya ritningar, där han rättat sig efter kritiken och gjort en glesare fönsterindelning. Spår efter detta finns kvar i de båda kryssvälvda rummen i bottenvåningens syd-

*Posthuset
i Stockholm,
gravyr ca 1840
av Ferdinand Tollin.
Original i Postmusei
samlingar.*

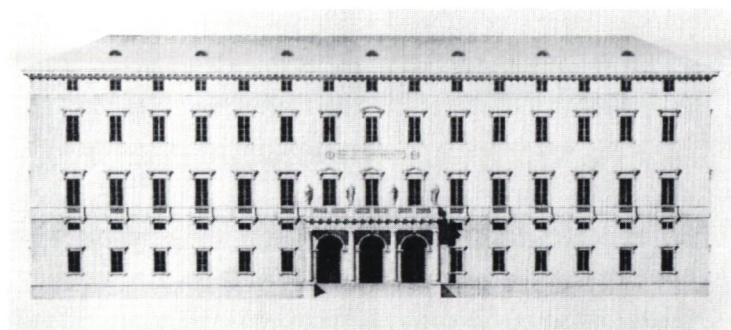
östra hörn. Någon originalritning av hela Posthusets huvudfasad finns inte, men dels har den kvar sitt ursprungliga utseende, dels finns vidstående gravyr av Fedinand Tollin från 1840-talet. (Husets omgivningar har dock Tollin gjort betydligt luftigare än de egentligen var och är.)

Vidare hade Blom sänkt taklutningen och försett entrén med en kolonnportik, som uppvisar stora likheter med portiken till universitetsbiblioteket i Uppsala, Carolina Rediviva, som projekterades vid samma tid. Överhuvudtaget finns det i huvudfasaden många gemensamma drag med Carolina. Båda har en stram, nyantik karaktär av romerska stadspalats.

I Posthusets bottenvåning fanns expeditiionslokaler samt postkammarkontoret. I våningen 1 trappa upp fanns två rum för postkansliet medan övriga 7 rum, 2 domestikrum,

kök och skafferier var boställsvåning åt överpostdirektören. Våningen 2 trappor var delad i två bostäder, en åt postkamreren och en åt postförvaltaren i Stockholm. I den översta våningen fanns rum för postrevisionen samt bostäder för vaktbetjäningen. Genom att riva den gamla trappan och ersätta den med en nybyggd, söder om den nya mittaxeln, hade Blom i detta projekt åstadkommit en elegantare och naturligare entré till byggnaden.

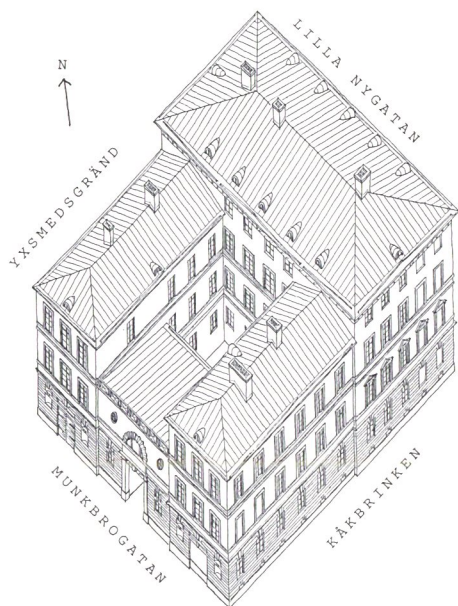
Ombyggnaden blev en utdragen och dyrbar historia. Bygget påbörjades 1821, efter kontraktsskrivning med entreprenören, konduktör Johan Carlberg och skulle varit färdigt 1 oktober 1824. En nutida läsare med insikter i byggbranschen har inga svårigheter att känna igen sig i skriftväxlingen mellan beställare, arkitekt och entreprenör angående problem med grundläggning, extrakostnader pga oför-

*Carolina Rediviva
i Uppsala,
huvudfasaden,
1820-talet, bearbetad
av C J Hjelm.
Original i Uppsala
universitetsbibliotek.*

utsedda svårigheter, viten pga förseningar etc. I oktober 1825, ett år försenat, kunde huset delvis tas i besittning medan den slutliga inflyttningen skedde först i april 1826. Av perspektivbild 4 framgår hur kvarteret vid denna tid såg ut.

Blom hade, genom sin omgestaltning av Posthuset, skapat en av sin tids märkesbygg-

Perspektivbild 4, ca 1825,

nader i Stockholm. Byggnaden blev mycket uppmärksam, delvis på ett sätt som idag kan verka förvånande. Huset ansågs nämligen vara alldeles för stort och pampigt för sitt ändamål. Några rader ur tidskriften *Granskaren* får illustrera detta:

”... ett palats som är ibland de första i hela Sverige, och att troligen icke något Postverk i hela Europa har ett mera praktfullt etablissement, lärar ock kunna anses som en given sanning... ..hade det ändå utan tvifvel gått an att i det vidlyftiga palatset inlogera något mera än 2, 3 hushåll, såsom nu skett... ..Det är visst och sannt, att den nuvarande förstugan för den fordna har det relativa företrädet att vara mycket mera snygg och trevlig, samt något rymligare och ljusare... ..Det oaktadt är ändå taflornas antal, i anseende till orterna, så indraget, att på flera taflor, vida flera breffkartor

finnas uppspikade än som af öfverskriften antydes, så att t. ex. den som väntar bref ifrån Dalarö, Tierp eller Sigtuna bör söka dem på den tafla som har till öfverskrift *Upsala och Norrtelge...*”.

För att bättre förstå bakgrunden till ovanstående citat bör man veta något om hur postbefordran fungerade vid denna tid. Fortfarande var det så att privatpost inte bars ut. Allt kom som ”poste restante” och den som väntade post fick komma till postkontoret och på de i förstugan uppsatta tavlorna se om något brev anlänt. Denna scen finns skildrad i en Fritz von Dardel-teckning. Det är på trängseln i denna förstuga, som var den enda del av huset som allmänheten hade tillträde till, som artikelförfattaren i *Granskaren* klagar, samtidigt som han ondgör sig över de stora och luxuösa bostadsvåningarna i huset.

De spatiösa bostäderna blev för övrigt ett övergående kapitel i husets historia. När ombyggnaden gjordes var fortfarande Postens verksamhet så blygsam att någon större mängd kontorslokaler inte behövdes. Detta

Posthusets förstuga, litografi efter teckning av F v Dardel. Ur Cronstedt och Dardel, Minnen från Stockholm, Del 2 Häfte 4, Stockholm 1842.

var ett förhållande som kom att i grunden förändras bara inom några decennier.

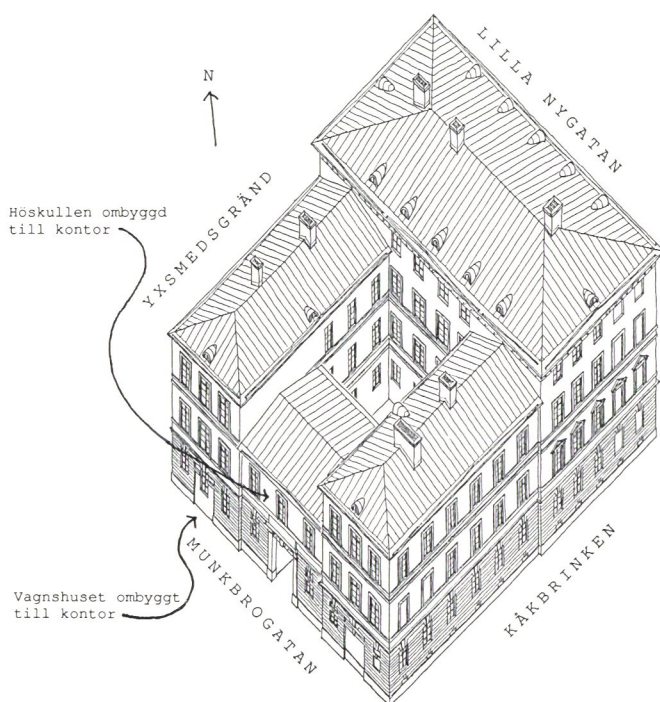
Postverksamheten ändrar karaktär

I allt väsentligt har Bloms posthus bevarats in i våra dagar. Att så har skett beror på att postverksamheten till att börja med kunde expandera inom huset och att den sedan undan för undan kunnat flytta över till andra lokaler. Redan 1838 påbyggdes höskullen över inkörsporten och blev kontor. Sedan var det överpostdirektörens bostad som fick stryka på foten. 1856 togs sex rum på våningen 1 trappa i anspråk som kontor. Det som blev kvar räckte inte som bostad åt överpostdirektören. I stället hyrde Posten ut de överblivna rummen till den nybildade Stockholms Enskilda Bank intill dess bankens ombyggnad av en fastighet vid Stora Nygatan stod klar 1863. Wallenbergimperiet kan alltså sägas ha tagit sin början i sex rum en trappa upp i Posthuset. Efter bankens flyttning ombyggdes våningen åt Posten efter ritningar av arkitekten Albert

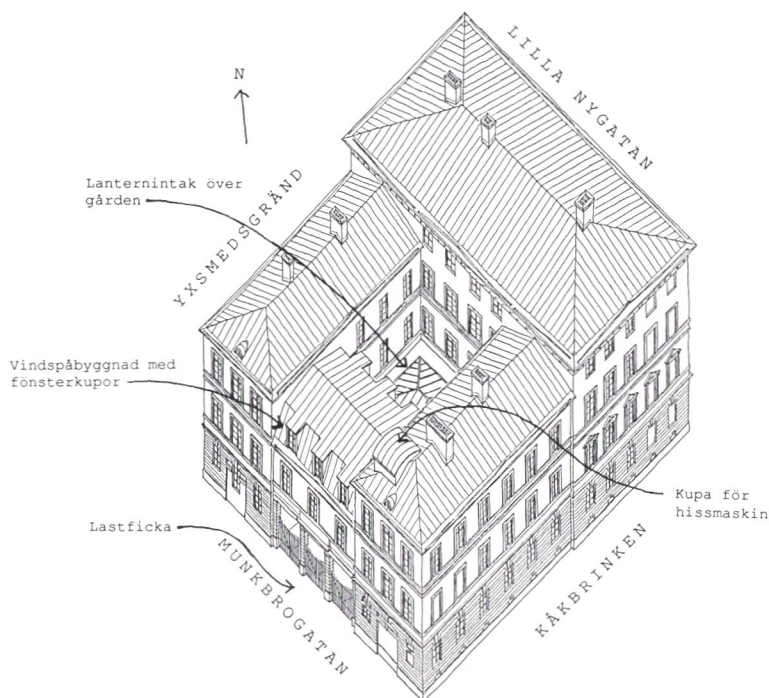
Törnqvist. Vid denna ombyggnad försågs också huset med vattenledning.

Från 1864 disponerade Sparres frimärks-tryckeri, det första i Sverige, lokaler i Posthuset och dess tandningsmaskin samt frimärksförrådet blev kvar till 1903.

Med tiden svälde postens administration ytterligare. När man 1870 tagit också de återstående bostadsvåningarna i anspråk var möjligheterna till ytterligare expansion inom fastigheten uttömda. 1875 flyttade så centralförvaltningen och huvudpostkontoret till en ny byggnad, också den ritad av arkitekten Törnqvist. Den låg vid Rödbodtorget (nuv Tegelbacken, huset rivet). Flyttningen är symptomatisk, för vid den här tiden höll Stockholms kommersiella och administrativa centrum på att förskjutas från Staden mellan broarna, som blivit alltför trång, till Nedre Norrmalm. Det var här de stora bankerna och affärsföretagen byggde sina nya komplex. Det som förut bara behövt heta Staden höll nu på att förvandlas till Gamla stan. Flyttningen, som innebar att posthuset degraderades till

Perspektivbild 5,
ca 1865.

Perspektivbild 6,
ca 1915.

lokalpostkontor för Gamla stan, medförde på 1880-talet en ny ombyggnad, denna gång av arkitekten Johan Fredrik Åbom. I våningen 1 trappa inrymdes då Postens persedelförråd och på 2 trappor uthyrdes lokaler till Kommerskollegium och från 1885 också till den nybildade Kgl Patentbyrå.

1906 tillkom, i samband med en utställning, det som skulle bli Postmuseum. Verksamheten startade mycket blygsamt i några rum på översta våningen.

1800-talets ombyggnader av Bloms posthus hade varit försiktiga. Då hade det handlat om att bygga om bostäder till kontor, slå samman två mindre rum till ett större och liknande åtgärder. På 1910-talet genomfördes den första större förändringen av huset.

Den föranleddes av de hela tiden ökande kraven på service till allmänheten. Privatpersoner och företag hade nu ersatt statsförvaltningen som Postens största uppdragsgivare. Visserligen slapp man, sedan 1800-talets senare del, själv komma och hämta vanliga brev, men rekommenderade brev, paket och penningförsändelser, som blivit en allt större del

av Postens verksamhet, krävde besök och därmed utrymme på postkontoret. Brevutbärningen innebar också att större utrymme för brevsorteringen behövdes. Dessutom hade man en bankverksamhet genom den 1884 startade Postsparbanken. Det räckte inte längre att bara släppa in folk i en mörk och trång förstuga.

Arkitekten för ombyggnaden var Victor Bodin och han löste uppgiften efter mönster från samtidens bankhus. Den forna postgården, där diligenser anlant med post och passagerare, försågs med ett glasat tak och blev en ny stor posthall för allmänheten. Gårdens yta räckte inte ens, utan längan mot Munkbrogatan "gröptes ur" för att göra posthallen rymligare. Resten av längans bottenvåning, som tidigare innehållit inkörsport, stallar och avträden, öppnades helt mot Munkbrogatan och blev en lastficka med kajer för lastning och lossning och fick tre stora grindar mot gatan.

I och med denna ombyggnad hade allmänheten fått de ljusa, rymliga lokaler som skribenten i Granskaren efterlyst nära nittio år tidigare.

*Posthallen (fd gården)
efter ombyggnaden
1913. Foto i Post-
musei samlingar.*

I samband med ombyggnaden fick huset också centralvärme, med pannrum i en ny källare under den fd gården och en varuhiss i södra flygeln. Längan mot Munkbrogatan byggdes på med en vindsvåning med stora fönsterkupor och brutet tak. En sådan förhöjning planerades redan på 1880-talet av arkitekten Åbom men kan då inte ha kommit till utförande, eftersom längan på ett foto från 1912 fortfarande har kvar sitt låga tak.

Nu hade man skapat ett modernt postkon-

tor för Gamla stan. Husets dagar som postkontor visade sig dock vara räknade. Den från början anspråkslösa museiverksamheten tog sakta men säkert över en allt större del av lokalerna.

Postmuseum i eget hus

Mot slutet av 1930-talet var det meningen att Postmuseum skulle överta hela huset. 1939 flyttade postkontoret, Stockholm 2, några kvarter åt nordost till Stora Nygatan 10-12,

*Posthuset mot
Yxsmedsgränd och
Munkbrogatan 1912.
Foto i Stockholms
stadsmuseum.*

arkitekten Erik Josephsons för sin tid avancerade bankhus för Skandinaviska Kredit AB från åren kring 1910. Krigsutbrottet kom dock emellan och perioden 1940-46 var museet stängt. Först 1946 kunde Postmuseum ta hela huset i besittning.

Flyttningen föranledde i förstone inga större ingrepp i Bloms posthus. Först inför den stora filateliutställningen som hölls i Stockholm 1955, med anledning av det första svenska frimärkets 100-årsjubileum, blev det aktuellt med en ombyggnad. Den genomfördes av arkitekten Lars Erik Lallerstedt, son till Erik Lallerstedt, Postens arkitekt sedan flera decennier. Förändringarna var måttliga. Utställningarna gjordes om och fick nya mont-rar, stora trapphuset försågs med en personhiss och nya toaletter byggdes.

Efter Lars Erik Lallerstedts ombyggnad hände inte mycket med Postmuseum under 30 år. På 1960-talet byggdes lastfickan igen och försågs med ett skylfönster mot Munkbrogatan. Portikens fina doriska kolonner, vardera av ett enda stycke Kolmårdsmarmor, hade fått hårda törnar av den ökande biltrafiken på Lilla Nygatan och försågs därför med avvisare av järnsmide. Detta visade sig förödande; när bilar körde på avvisarna bräcktes stenen i kolonnerna sönder. Vid mitten av 70-talet byttes alla fyra kolonnerna mot nya, gjorda av den sista Kolmårdsmarmor som bröts. En hel del grundförstärkningsarbeten har också gjorts undan för undan. Huset ligger delvis på fast grund, delvis på fyllnadsmassor vilket givit en hel del problem. De ursprungliga 1600-talsmurarna står mycket stadigt medan den av Blom insatta huvudtrappan är sämre grundlagd. Den har sjunkit, vilket medfört att bjälklagen i huvudbyggnaden lutar, i vissa fall mycket kraftigt, från ytterväggarna ner mot trapphuset. Får att få bukt med de problem som detta orsakade, gjordes på 1970-talet golven i kontorsrummen på 2 och 3 trappor åter vägräta genom en uppregling.

På 80-talet hade museiledningen sedan

länge önskat dels att förnya utställningarna, dels att skapa ändamålsenligare arbetslokaler för personalen. Huset var trångt och hade dåliga interna kommunikationer. En nära till hands liggande tanke hade varit att flytta museet till större och mer praktiska lokaler. En sådan lösning var dock utesluten. Museibygnaden i sig själv är genom sin långa historia museets främsta utställningsföremål.

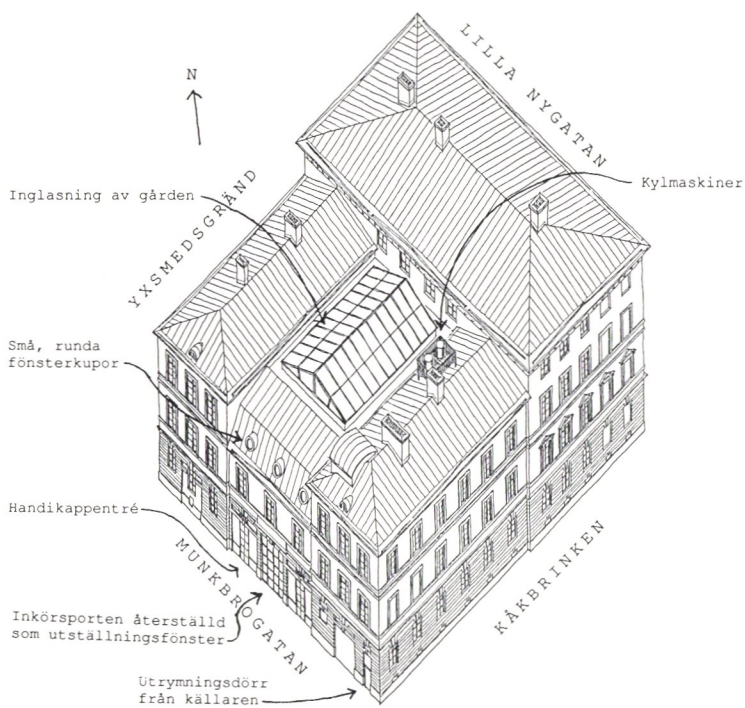
Ett nytt jubileum gav tillfälle att förverkliga planerna. Till det svenska postväsendets 350-årsjubileum 1986 anslog postledningen medel för husets och museets renovering. Till arkitekt för ombyggnaden utsågs arkitektkontoret Ahlgren Olsson Silow.

Uppgiften var att skapa en ram för intressanta utställningar, inte bara om frimärken utan också en rad andra postala föremål och företeelser och att helst öka utställningsytan och att samtidigt förbättra kommunikationer och arbetsförhållanden i huset.

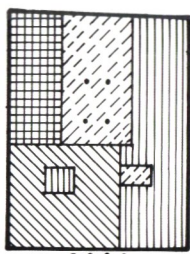
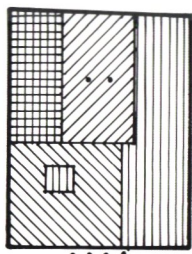
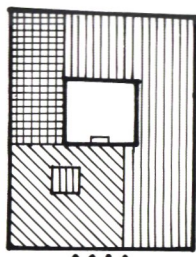
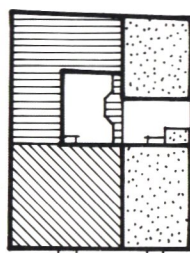
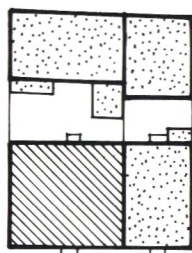
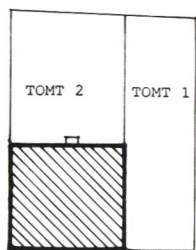
Ombyggnadens två huvudgrepp blev dels att genom en överglasning av gården skapa ett nytt, centralt rum på den f d posthallens tak, dels att förbättra både besökarnas och personalens kommunikationer genom en ny, stor hiss, som till skillnad från den tidigare också når förrådslokalerna i källaren och bl a möjliggör att en del av dem kan användas för utställningar.

Bodins ombyggnad från 1913 hade gjort slut på den gamla, öppna postgården med dess förhållande till de omgivande gårdsfasaderna och med dess genomsikt längs husets längd-axel från entrehallen över gården och genom porten mot Munkbrogatan. Genom 1986 års ombyggnad öppnades åter genomsikten genom hela huset. Den gamla portgången togs upp på nytt och gjordes till ett stort skyltfönster, öppet både mot gatan och mot den f d posthallen.

I samband med ombyggnaden fick museet helt nya basutställningar, med en levande redogörelse för Postens historia på bottenvåningen och med frimärkssamlingarna och en

Perspektivbild 7,
1986.

Schematisk
sammanställning av
bottenvåningsplaner
1650–1986. Marke-
ringarna anger
byggnadsdelarnas
tillkomstår enligt
följande:

- ca 1650
- ca 1670
- ca 1770
- ca 1825
- riven och återuppbyggd 1825
- ca 1915
- 1986

utställning om frimärksframställning på 1 trappa.

På spaning efter det förgångna

Trots de genomgripande omgestaltningar som gjorts under kvarteret Penelopes 340-åriga historia kan man fortfarande hitta förvå-

nansvärt många spår t o m från dess allra tidigaste historia.

Faktum är att det ursprungliga stora stenhusets yttermurar och delvis dess innerväggar från ca 1650 står kvar, inkapslade i den Blomska kompositionen från 1820-talet. Ur sammanställningen av bottenvåningsplanerna

Sydöstra hörnrummet i bottenvåningen. Foto av författaren.

Fragment av väggmålning från 1600-talet, sydöstra hörnrummet 2 tr. Foto Sven Tideman.

kan utläsas hur mycket som blev kvar respektive nybyggdes vid de olika om- och tillbyggnaderna.

1600-talsmurarna gör idag inte mycket väsen av sig. Möjligen kan den ovanligt kraftiga norra begränsningsväggen i entréhall och trapphall för den intresserade skvallra om att det egentligen rör sig om stora stenhusets brandgavel mot den ursprungliga norra granntomten. Väggens mäktighet blir särskilt märkbar i den djupa nischen till den nya hissen i trapphallen.

Andra, mera påtagliga minnen från 1600-talet är kryssvalven i de två hörnrummen mot LillaNygatan/Kåkbrinken i bottenvåningen. Ursprungligen var alla rum i bottenvåningen kryssvälvda och enligt Bloms planritning från 1820-talet gällde det även de nya rummen i den norrut tillbyggda huvudlängan. Också Törnqvists plan från 1863 visar flera

Bemålet bjälktak från 1600-talet, mittre rummet åt söder 1 tr, 1959. Foto i Postmusei samlingar.

kryssvälvda rum. Under den senare delen av 1800-talet fick dock alla rum, utom de ovan nämnda, moderna, putsade paneltak.

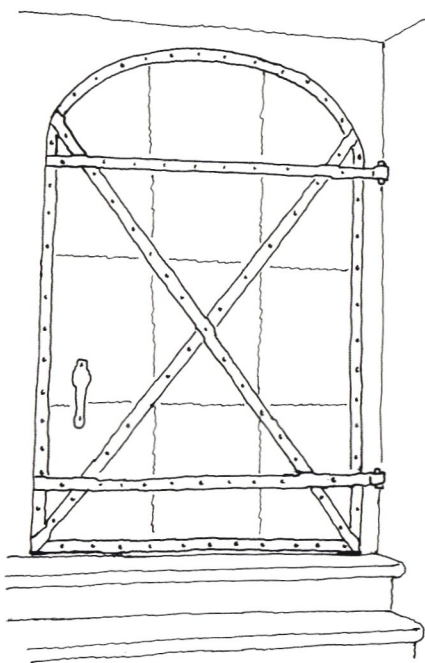
I kryssvalvsrummen kan man också se det, från insidan sett, konstiga resultatet av Bloms tidigare beskrivna fönsterutglesning. De nya fönsterlägena har på ett onaturligt sätt hamnat långt in i hörnen, där de bryter in i valvanfangen.

Vid ombyggnaden på 1950-talet upptäcktes och konserverades fragment av väggmålningar från husets allra första tid i nuvarande museichefsrummet på 2 trappor, ovanför kryssvalvsrummen.

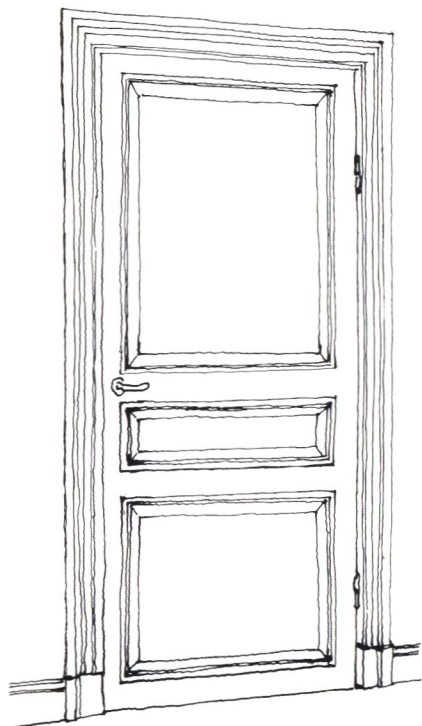
När man lade om golven vid samma tillfälle fann man i flera rum intakta, bemålade takbjälkar från mitten av 1600-talet. Ett sådant tak frilades och restaurerades och finns i sidorummet mot Kåkbrinken på 1 trappa.

Järndörren mot vinden på 3 trappor är av äldre datum än Bloms ombyggnad på 1820-talet och kan vara från påbyggnaden på 1760-talet, eller rentav från husets äldsta tid på 1600-talet.

Snickerier och andra inredningsdetaljer, med undantag för fönstren, tycks övervägande vara från 1800-talet. Dörrarna härrör för

Järndörr mot vinden, 1600- eller 1700-tal.

Vanlig innerdörr, troligen 1820-tal.

det mesta troligen från ombyggnaden på 1820-talet. De är enkla, halvfranska tredelade spegeldörrar.

De ursprungliga fönstren är genomgående utbytta mot tvåglasfönster med kopplade båggar och utanpåliggande espagnoletter. De sattes troligen in vid Bodins ombyggnad 1913.

Postmuseihuset är alltså rikt på minnen från hela sin 340-åriga tillvaro. Sedan 1935 är huset byggnadsminnesförklarat. Ursprungligen var det bara fasaderna som byggnadsminnesförklarades, men idag har man en vidare syn på begreppet byggnadsvård och alla intressenter är överens om att hela huset skall betraktas som byggnadsminne. Husets funktion som Postens museum gör att förutsättningarna för en god byggnadsvård i framtiden är gynnsamma.

Viktigare källor

Otryckta källor

Arkivalier från:

Krigsarkivet

Nationalmuseum

Postens centralarkiv

Postmusei samlingar

Riksarkivet

Stockholms stadsarkiv

Stockholms stads brandförsäkringskontors arkiv

Stockholms stadsmuseum

Uppsala universitetsbibliotek

Tryckta källor

Carlin, Sven, Ett ständigt posthus, i: Svensk filatelistisk tidskrift, aug 1986

Dahlberg, Erik, Suecia antiqua et hodierna, Stockholm 1983 (faksimil av 1924 års utgåva)

Granskaren (tidskrift), osignerade artiklar om Posthuset i nr 58 och 59 1826

Holm, Theodor, Gamla posthuset, i: Svensk trafiktidning 1933

Josepson, Ragnar, Borgarhus i gamla Stockholm, 1., Stockholm 1916

Lagerberg, Sven P:son, Posthusen i Stockholm 1636-1903, i: Minnesskrift vid invigningen af nya posthuset i Stockholm 1903, del 3, Stockholm 1904

Råberg, Marianne, Visioner och verklighet I och II, en studie kring Stockholms 1600-talsstadsplan, Stockholm 1987

Skans Nilsson, Torsten, Postmuseifastigheten, en anrik postal byggnad, i: Postryttaren, Postmusei årsbok, 1958 och 1960

För utförligare källförteckning samt noter se Heymowski Andreas, Postmuseihuset – en byggnadshistorisk dokumentation, KTH Arkitekturhistoria, Stockholm 1990